

## SATR OSTI LUG'ATLARIDAN FOYDALANISHNING ROLI

Bobosherova Madina Tolibjon qizi

*O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti 2-kurs magistranti*

**Annotatsiya:** Mazkur tezisda darsliklarda qo'llaniladigan satr osti lug'atlarning o'quv jarayonidagi o'rni va ahamiyati yoritilgan. Ayniqsa, murakkab, kam ishlatiladigan yoki dialektal so'zlarni izohlash orqali o'quvchilarning matnini to'liq tushunishi, til boyligini kengaytirishi hamda madaniy ongini rivojlantirishi asoslab berilgan. Tezisda shuningdek, satr osti lug'atlarni izohlashda qo'llaniladigan metodik tamoyillar, uchraydigan muammolar, jumladan, sheva so'zlarning ko'p ma'noliligi va hududiy variantlari haqida fikr yuritilgan. Natijada, satr osti lug'atlar til o'rgatishda nafaqat tahliliy fikrlashni rivojlantirish, balki o'quvchilarni xalq og'zaki ijodi va tarixiy meros bilan tanishtirishda ham muhim vosita ekani ko'rsatilgan.

**Kalit so'zlar:** satr osti lug'at, sheva, dialektal birlik, matn tahlili, o'quv metodikasi, adabiy til.

Satr osti lug'atlari – darslikdagi murakkab, noaniq yoki dialektal so'zlarning tushunarli izohini taqdim etuvchi vosita sifatida o'quv jarayonida muhim o'rin egallaydi. Satr osti lug'atlar bilan boyitilgan matnlar bilan ishlovchi o'quvchilar matnni anglashda sezilarli ustunlikka ega bo'ladi. Bu metodologiya o'qituvchilar uchun ham samarali vosita bo'lib, darsni interaktiv va izohli tarzda olib borish imkonini beradi.

Satr osti lug'atlaridan foydalanishning roli ta'lim jarayonida, ayniqsa til o'rganish va matn tahlili bo'yicha muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida ularning asosiy rollari yoritib beriladi: satr osti lug'atlar matndagi murakkab, kam ishlatiladigan yoki dialektal so'zlarning ma'nosini izohlaydi. Bu o'quvchining matnini to'liq anglashiga xizmat qiladi. O'quvchilar yangi so'zlar, ayniqsa shevaga oid yoki tarixiy so'zlar bilan tanishadilar. Bu ularning lug'at boyligini kengaytiradi va ifoda vositalarini boyitadi.

O'quvchilar o'z hududlariga xos so'zlar yoki boshqa dialektal birliklar haqida ma'lumot olganlarida, til va madaniyatga qiziqish ortadi. Satr osti lug'atlar orqali o'quvchi so'zning sinonimi, antonimi, etimologiyasi va kontekstual qo'llanilishi haqida bilib, tahliliy fikrlashni rivojlantiradi. O'qituvchi uchun darsliklardagi satr osti lug'atlar darsni oson va samarali tashkil qilishga yordam beradi. Matn asosida savol-javoblar, so'z ustida ishlash, tarjima va tahlil ishlarini olib borishda qo'llaniladi. Ko'p hollarda satr osti lug'atlar orqali o'quvchi qadimiy, tarixiy yoki milliy urf-odatlariga oid so'zlar bilan tanishadi, bu esa madaniy ongni shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Til o'rgatishda matn asosidagi darsliklar eng muhim vositalardan biri hisoblanadi. Biroq, bunday matnlar o'zida ba'zida adabiy til normalaridan chekinuvchi, hududiy (dialektal) yoki tarixiy so'zlarni ham o'z ichiga oladi. Ushbu holatlarda o'quvchining matnini to'liq tushunishini ta'minlash va so'z ma'nosini ochib berish maqsadida satr osti lug'atlar (izohlar) katta ahamiyatga ega bo'ladi.

Satr osti lug'atlar matndagi notanish yoki murakkab so'zlarga izoh beradi. Bu, ayniqsa, boshlang'ich va o'rta ta'lim bosqichlarida muhimdir. Har bir o'quvchi matndagi har bir so'zni anglab yetmasligi mumkin, ayniqsa u dialektal birliklar bo'lsa. Masalan, “supa”, “sholi”,

“mushtumzo‘r” kabi so‘zlar barcha o‘quvchilarga tanish bo‘lmasligi mumkin. Satr ostidagi qisqa, lo‘nda izohlar o‘quvchi uchun matnni yaxlit tushunish imkoniyatini yaratadi.

Har bir sheva so‘zi ortida xalqning tarixi, urf-odati va madaniyati yashiringan. Satr osti lug‘atlar bu so‘zlarni izohlash orqali o‘quvchini xalq madaniyati bilan tanishtiradi. Sheva so‘zlaridan farqli ravishda adabiy til normasi ham ko‘rsatiladi. Bu orqali o‘quvchi normativ va nostandart til o‘rtasidagi farqni tushunadi. Shevaga oid so‘zlarni satr osti lug‘atlar orqali izohlashda quyidagi metodik tamoyillar asosiy rol o‘ynaydi: Kontekst asosida izoh berish: So‘zning ma‘nosi aynan o‘sha matndagi vaziyatda tushuntiriladi. Adabiy til bilan qiyosiy ko‘rinishda berish: “Sho‘rva – suyuq taom (adabiy til: sho‘rva)” tarzida ko‘rsatiladi. Qisqa, lo‘nda, tushunarli tarzda yozish: Murakkab lug‘aviy yoki grammatik izohlardan qochiladi. O‘quvchining darajasiga moslashtirish: So‘z yosh toifasiga mos darajada izohlanadi.

Sheva so‘zlarini satr osti lug‘atda izohlashda ba‘zi qiyinchiliklar ham mavjud: ko‘p ma‘nolilik – bir sheva so‘zi bir nechta hududda turlicha ma‘no berishi mumkin. Fonetik tafovutlar – so‘zning aytilishi bilan yozilishi o‘rtasida farq bo‘ladi. So‘zning emotsional-stilistik yuki – ba‘zi sheva so‘zlar hajviy yoki kinoyaviy ma‘noda bo‘lishi mumkin.

Hududlar bo‘yicha variantlik – “tandir” so‘zining “tanur”, “tondir” kabi variantlari mavjud. Bu muammolarni hal qilish uchun har bir izohda: hududiy manba (qayerda ishlatiladi), adabiy tildagi sinonimi ontekstda qanday ishlatilishi aniq ko‘rsatilishi kerak.

Satr osti lug‘atlar, ayniqsa, shevaga oid birliklarni izohlashda darsliklar uchun beqiyos vositadir. Ular: til boyligini oshiradi; o‘quvchining madaniy tafakkurini kengaytiradi; normativ til me‘yorlarini o‘zlashtirishga yordam beradi; matnni to‘liq tushunishga sharoit yaratadi.

Shevaga oid birliklar xalq og‘zaki ijodi, tarixiy madaniyati va zamonaviy til o‘zgarishlarining yashirin qatlamlarini ochib beruvchi vositadir. Ularning to‘g‘ri izohlari orqali o‘quvchilar tilni chuqurroq anglab, o‘z ona tiliga nisbatan ongli munosabatni shakllantiradilar.

### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:**

1. Reshetov V.V., Shoabdurahmonov Sh. O‘zbek dialektologiyasi: darslik. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978. – B. 230.
2. Saidov Yoqub. O‘zbek dialektologiyasi. O‘quv qo‘llanma. – Buxoro: Durdona, 2021. – B. 95.
3. Shoabdurahmonov Sh. O‘zbek adabiy tili va o‘zbek xalq shevalari. – Toshkent: O‘zFA nashriyoti, 1962. – B. 456.